

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal
ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710
Aralık / December 2019, 13: 205-222

Ahlak Kuramları Açısından Kobay İnsan

Human Guinea Pigs from the Point of Moral Theories

Feyza Ceyhan oştu

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe Tarihi Anabilim Dalı

Assistant Professor, Hitit University, Faculty of Theology,
Department of History of Philosophy
Çorum, Turkey

feyzaceyhancostu@hitit.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8643-4704

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 3 Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 26 Eylül / September 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 205-222

Atıf / Cite as: Ceyhan oştu, Feyza. “Ahlak Kuramları Açısından Kobay İnsan [Human Guinea Pigs from the point of Moral Theories]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 205-222

<https://doi.org/10.18498/amailad.586135>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>.

Human Guinea Pigs from the Point of Moral Theories

Abstract

Medical experiments are the most commonly used method in providing valid and reliable information in the medical field. The most important part of these methods, which aim is to protect human health and to cure diseases, is to create experiments on animals and humans. With these experiments carried out for centuries, it can be said that the scientific world has reached satisfactory results. However, the uncontrolled conduct of these experiments, which is known to have been applied from the past to the present, has caused certain ethical and legal problems.

The use of a man as a human guinea pig in the experiment has certain criteria in the legal and moral framework. These criteria aim to protect the rights of the person within the framework of a number of ethical and legal principles. Thus, this type of work is prevented from uncontrolled use. Ethical principles, which are based on the fact that human life is single and private and do not suffer any harm, are also guaranteed by law.

In this study, the morality of a problem -the use of human guinea pigs in the experiments - within the framework of medical ethics, which is a subfield of applied ethics, will be discussed in terms of basic moral theorists. In this context, we will try to find possible answers that Deontological, Moral Sense and Consequentialist/Utilitarian moral theorists can provide to a problem encountered in real life and determined by principles within the framework of medical ethics.

Summary

Some of the most significant criteria of science are experiments and observations. This applies to medicine science as well. The most suitable treatment for an illness among all possibilities can be determined through experiments on first animals and then humans itself. The prevailing result surely comes out of the experiments conducted on humans. The condition of whether a drug can be used in the treatment of a disease is whether people who have the disease can be cured through that drug. And this can be determined by a series of trials. In other words, it is the experiments conducted on humans that will determine the answer to the question of whether the drug has a healing effect on humans.

The use of a human as a test subject in an experiment has certain criteria in legal and moral frameworks. With these criteria, it is aimed to protect the rights of the person within the legal and moral frameworks and to prevent unregulated experiments as well. Ethical principles, which are based on the fact that human

life is single and precious and has to be protected against sufferings, are also guaranteed by law. While some of the principles determined in medical ethics are based on the relationship between physician and patient, the other part is based on the quality of the research that the physician will do to solve the problems of the patient. Thus, medical ethics includes the physician and patient relationship as well as the principles of the experiments conducted by the physician.

Today's medical ethics generally refers to four principles: respect for autonomy, beneficence, non-maleficence, justice. These principles provide a framework as universal principles in the process of establishing medical ethics. The main reason for needing these principles is to determine the relationship between physician and patient and to set a standard for the human experiment conducted throughout the history. Especially in the 20th century, the experiments on humans are tried to be regulated by these principles.

In this study, the morality of a problem - the use of human guinea pigs in the experiments- within the framework of medical ethics, which is a subfield of applied ethics, will be discussed in terms of basic moral theorists. In this context, we will try to find possible answers that Deontological, Moral Sense and Consequentialist/Utilitarian moral theorists can provide to a problem encountered in real life and determined by principles within the framework of medical ethics. The case study is an experiment applied to twins. The study is about whether genetic or environmental factors are more effective in human life. How will moral theorists look at this experiment applied to twins?

First and foremost, it should be noted that no moral theory can approve the sacrifice of human life, which is a fundamental human right. Every life is one and only, and precious. Therefore, it is the same for Kant, who represents the deontological view. Deontological morals or obligations morality binds human actions to certain obligations. It sets rules and presents the keys on how to act. Looking at this case study, in no situation or condition, Kant morality sees lying and disrupting family integrity as legitimate. Kant argues that in cases of crisis, the maxims will continue to operate unchanged. Therefore, Kant will never affirm such a scientific experiment. While deontological perspective evaluates an action through principles and obligations, consequentialist moral theorists discuss that the value of an action is determined according to its result. In other words, from the consequentialist perspective, such an action that will result in the trauma of two people may not be considered morally negative. If the results of an experiment will be of the great benefit to humanity, there will be no objections to the experiment. Thus, experiments conducted for the general health

of society can be considered moral. In terms of Moral Sense Theory, the first premise in such an experiment is the happiness and well-being of individuals. The unhappiness of the experiment subjects can be grasped with our inner feelings. When we put ourselves in the place of those experimental subjects, we may not want to go through the same processes with them and can understand them. Likewise, the society called “neutral observers” which the individual is also a part of, might approve some experiments while rejecting others. Every society has the ability to determine whether such experiments should be approved or not within itself.

This study aims to make an ethical analysis by discussing a problem of applied ethics through the perspective of basic moral theories.

Keywords: Medical Ethics, Applied Ethics, Moral Theories, Human Guinea Pigs, Experimentation on Man.

Ahlak Kuramları Açısından Kobay İnsan

Öz

Tıbbî deneyler, tıp alanında geçerli ve güvenilir bilgileri sağlamada en çok kullanılan yöntemlerdendir. Amacı insan sağlığını korumak ve hastalıklara çare bulmak olan bu yöntemlerin en önemli parçasını hayvanlar ve insanlar üzerinde gerçekleşen deneyler oluşturur. Yüzyıllardır gerçekleştirilen bu deneyler ile bilim dünyasının doyurucu sonuçlara ulaştığı söylenebilir. Fakat geçmişten günümüze uygulandığını bildiğimiz bu deneylerin kontrolsüz yapılması ise belli etik ve hukuki problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bir deneyde, bir insanın kobay olarak kullanılmasının hukuki ve ahlaki çerçevede belli kısıtları vardır. Bu kısıtlarla kişinin bir takım etik ve yasal ilkeler çerçevesinde haklarının korunması amaçlanmakta ve bu tip çalışmaların kontrolsüz yapılması engellenmektedir. İnsan hayatının tek ve özel olması ve herhangi bir zarara uğramaması üzerine kurulu etik ilkeler, hukuk ile de güvence altına alınmaktadır.

Bu çalışmada, uygulamalı etiğin bir alt alanı olan meslek etiklerinden tıp etiği çerçevesinde bir problemin- deneylerde kobay insan kullanımının- temel ahlak kuramcıları açısından ahlakiliği tartışılmıştır. Bu bağlamda deontolojik, ahlaki duyu ve sonuççu ahlak kuramlarının, pratikte karşılaştığımız ve tıp etiği çerçevesinde ilkelere belirlenmiş bir probleme verebileceği muhtemel cevaplar tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tıp Etiği, Uygulamalı Etik, Ahlak Kuramları, Kobay İnsan, İnsan Üzerine Deney.

Giriş

Tıbbî deneyler, tıp alanında geçerli ve güvenilir bilgileri sağlamada en çok kullanılan yöntemlerdendir. Amacı insan sağlığını korumak ve hastalıklara çare bulmak olan bu yöntemlerin en önemli parçasını hayvanlar ve insanlar üzerinde gerçekleşen deneyler oluşturur.

Bir deneyde, bir insanın kobay olarak kullanılmasının hukuki ve ahlaki çerçevede belli kıstasları vardır. Bu kıstaslar, temel hakların korunmasına yöneliktir. İnsan üzerinde deney konusu, Türk Ceza Kanunu'nun "Kişilere Karşı Suçlar" a dair ikinci kısmının "Vücut Dokunulmazlığına Karşı Suçlar" başlıklı ikinci bölümü içerisinde Madde 90'da yer almaktadır (2004). Bu bölümde insan üzerinde uygulanan bilimsel deneyler ile hasta olanlara tedavi amaçlı uygulanan denemelerin farklılığı üzerinden haklar maddeleştirilmiştir. İkisinde de ilk şart kişinin rızasının alınması ilkesi üzerine kuruludur. Yani bilgilendirme yapılmadan ve yazılı rızası alınmadan yapılan bilimsel deney ve denemelerin cezai yaptırımları kanunda açıkça belirtilmiştir Bunun devamında ise rızası alınan kişiye uygulanan işlemlerin, yine kişinin temel hak ve özgürlüklerini zedeleyici bir hal almaması esaslar çerçevesinde belirlenmiştir. Bu bağlamda ister deney isterse deneme amaçlı çalışmalarda kobay olarak kullanılacak kişinin bir takım etik ve yasal ilkeler çerçevesinde haklarının korunması amaçlanmakta ve bu tip çalışmaların kontrolsüz yapılması engellenmektedir.

Bu çalışmanın amacı ise, uygulamalı etiğin bir alt alanı olan meslek etiklerinden tıp etiği çerçevesinde bir problemin -deneylerde kobay insan kullanımının- temel ahlak kuramcıları açısından ahlakiliğini tartışmaktır. Bu bağlamda deontolojik, ahlakî duyu ve sonuççu ahlak kuramlarının, pratikte karşılaşılan ve tıp etiği çerçevesinde ilkelere belirlenmiş bir probleme verebileceği muhtemel cevaplar ele alınacaktır.

1. Uygulanan Deney Örnekleri

İnsan deneyleri, insanlar üzerinde uygulanan tıbbî deneyleri içerir. Bilimin ilerleyişine paralel olarak her dönemde insan üzerinde uygulanan deneylerin varlığı bilinmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında özellikle klinik işlemlerde uyulması geleneksel sayılan en eski etik kuralların bütününe "Hipokrat Yemini" ile karşımıza çıktığı görülmektedir. Bu etik ilkelerden biri olan "zarar vermeme ilkesi" de bu bağlamda ilk Hipokrat tarafından dile getirilmiştir (Demirhan Erdemir, 2011: 325).

Bu ilkelerin temelleri her ne kadar Antik dönemde atılmış ve zaman içerisinde de çeşitli geliştirme çabaları gerçekleşmiş olsa da süreç

içerisinde ortaya çıkan bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında bu ilkelerin yeterli ve işlevsel olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla içerisinde yaşadığımız bu dönemde tıp etiğinin yeniden tartışılmaya açılması kaçınılmazdır. Ayrıca insanlar üzerinde uygulanan tıbbî deneylerin giderek kontrol edilemez bir hal alışı, kuralların yeterli bir şekilde belirlenmemesi ve insan onuruna aykırı uygulamaların artışı, etik tartışmaları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla tıpta etiğin yerleşmesi, kavramların konuşulur olması ve etik kurullar oluşturulması ancak 20. yüzyılda gerçekleşebilmiştir (Demirhan Erdemir, 2011: 325-327).

Tıp biliminin etik bağlamda ele alınmasının nedeni, doğrudan doğruya insan hayatıyla ilgili bir alan olmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda hekim ve hasta ilişkisine dayalı gelişen tıp mesleğinde, hekimin bir karar mekanizması olması nedeniyle, yol göstericiliğinin birtakım ilkelerle belirlenmesi durumu açığa çıkmaktadır (Cevizci, 2013: 72-79). Günümüz tıp etiğinde çeşitli ilkelerden söz edilse de genel eğilim olarak dört ayrı ilkenin varlığından söz edilebilir. Bunlar “yararlılık”, “zarar vermeme”, “özerkliğe saygı” ve “adalet” ilkeleridir (Aydın, 2003: 133). Amerikalı iki tıbbî etikçi, Tom L. Beauchamp ve James F. Childress’in çabalarıyla belirlenen etik ilkeler, dört temel ilkeyle sınırlandırılarak herhangi bir etik ilkenin bir ötekine karşı üstünlüğü olmadığı; durum ve olayların koşullarına göre bu ilkelerden herhangi birinin seçilebileceği ya da feda edilebileceği ileri sürülmüştür (Örnek Büken - Büken, 2002: 19).

Hekim hiç kuşkusuz işini yaparken, tüm diğer meslek alanlarında olduğu gibi, belli ilkeler çerçevesinde davranmak zorundadır. Bu, yapılan mesleğin onur ve haysiyetine zarar vermemek ve de ortaya çıkacak sorunların en aza indirilmesi için gereklidir (Tepe, 2016: 56-57). Bu yüzden evrensel olan bu ilkeler ile bir tıp etiğinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. 20. yy’da hem bilimin ilerleyişi hem de savaşlarla geçen bu dönemdeki denetimsizlikler, insanlar üzerindeki deneylerin kabul edilemez bir noktaya gelmesi bu ilkelerin tıp etiği çerçevesinde ortaya konulmasına neden olmuştur (Ertin - Temel, 2016: 224).

Geçmişten günümüze birçok tıbbî deneyde insanların denek olarak kullanıldığı bilinmektedir. İnsan denekler açısından klinik araştırmalar şu üç kategoride değerlendirilmiştir:

1- Araştırmacının kendi üzerinde yürüttüğü, sürdürdüğü denemeler. Buna verilecek en iyi örnek Horace Wells’in anestezinin bulunmasındaki çalışmalarıdır. Diş hekimi olan Wells 1844 yılında azot

protoksit gazıyla, bir hekim arkadaşına kendi azı dişini çektirterek, bu gazın anestesiz etkisini, ilk önce kendi üzerinde denemiştir.

2- Araştırmaların kendilerine yardım edeceğine inanan hasta insanlar veya sağlıklı ancak deneyin koruyuculuğuna inanan insanlar üzerinde yürütülmesi. Pasteur'ün kuduz deneyi buna örnek verilebilir. Pasteur, kuduz bir kopek tarafından ısırılan çocuğa, çocuğun annesinin ısrarı üzerine aşıyı yapmış ve çocuğun yaşamını kurtarmıştır.

3- Araştırmaların doğrudan yardım amacı olmadan, hasta veya sağlıklı denekler üzerinde yürütülmesi. Burada amaç bilimin ilerlemesidir. Bir Alman fizikçisi olan Wilhelm Conrad Röntgen kendi bulduğu "X ışınlarını" ilk önce eşi üzerinde denemiştir. Eşini denek olarak kullanarak, onun elinin filmi çekmiştir.¹

1900'lü yıllarda ilaç sanayindeki ilerlemelerin gerçekleşmesi, deneklerle yapılan araştırmaların da hızlanması ve değişmesine neden olmuştur. Bu da, insan hakları ile ilgili etik değerlendirmelerin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Tıbbî deneyler konusunun etik bağlamda değerlendirilmesinin en önemli nedeni, insanların izni olmadan, gizlice ve bazen de baskı yoluyla yapılmaya başlanmasıdır. Özellikle Nazi bilim adamlarının esirler üzerinde uyguladığı deneyler ve onların daha sonra yargılanmaları esnasında, uluslararası yasal bir düzenlemenin olmadığına yönelik savunmaları, etik ilkelerin yasalaşmaya başlamasına neden olmuştur. Bu alandaki boşluğu doldurmak, insanlar üzerindeki deneyleri düzenlemek, insan onuruna ve insanlığa aykırı benzer uygulamaları engellemek amacıyla, Nürnberg Tıp Etiği İlkeleri 1947'de uluslararası bir bildirge olarak ilan edilmiş, aynı konudaki müteakip bildirgeler için de bir temel oluşturmuştur. Ne yazık ki bu ilkelerin varlığı insanlar üzerinde insanlık dışı deneylerin yapılmasını yine de tam manasıyla önlememiştir. Özellikle ABD'de 1932-1972 yılları arasında sifilisin doğal seyrini izlemek amacıyla onam alınmaksızın Siyahiler üzerinde gerçekleştirilen Tuskegee sifilis deneyi, çok çarpıcı örneklerden biridir (Ertin - Temel, 2016: 224). İnsan deneklerinin tıbbî araştırmalarda daha geniş kapsamlı kullanılması II. Dünya Savaşı sırasında olmuştur. Bu dönemde araştırmaların odak noktası savaştı ve amaç, cephede savaşan

¹ Nüket Örnek Büken, *İnsanlar Üzerinde Yapılan Araştırmaların Tarihçesi*, erişim tarihi 25.03.2019, www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/programlar/SBE601_2017/Insanlar%20Uzerinde%20Yapilan%20Arastirmalarin%20Tarihcesi.pdf

askerlere daha iyi tıbbî imkânlar sağlamaktı. Birleşik Devletler’de, savaşın ihtiyaçları göz önüne alınarak mahkûmlar üzerinde denemeler yapılmıştır. Yine 1930-1945 yılları arasında Japonlar antraks, kolera, tifo, tifüs, brusellosis, dizanteri, veba, çiçek, sifilis, kene ansefaliti, tularemi gibi hastalıkların etkenlerini kullanarak biyolojik savaş tecrübelerini insan denekler üzerinde yürütmüşlerdir. Bu tecrübeler, hem savaş tutsakları hem de Kıta Çini’nde yapılmıştır. Araştırma merkezlerinde 3000’den fazla insan ölmüştür. Bu insanlar kobay olarak ya deney sırasında veya artık deneye uygun olmadıkları için ölmekteydiler. Yine II. Dünya Savaşı’nın son dönemlerinde Avustralya’da kimyasal silah denemeleri yapılmıştır. Tropikal yağmur ortamı şartlarında kullanılan iperit gazının zarar verme etkisi test edilmiştir. Savaş sonrasında her ne kadar savaş suçları konuşulmuş olsa da insanlar üzerinde yapılan deneyler devam etmiştir. Birleşik Devletlerde 1940 ortalarından 1970’e kadar olan dönemde insan denekler üzerinde radyasyonun etkileri araştırılmıştır. Denekler yaşlı hastalar, mahkûmlar ve ölüm haline yakın hastalardı. Bu deneklerin çoğu aydınlatılmış rıza (onam) vermede yetersizdirler. Denemeler çeşitli şekillerde yapılmıştır. Kişilerde radyoaktif alımın izlenmesi veya insan üreme sistemine radyasyonun etkisinin araştırılması için yapılan bu deneylerde, mahkûmlara, yaşlılara veya az ömrü kalmış insanlara çeşitli maddeler yüklenerek onların denek olarak kullanılması sağlanmış ve hastaların takibi de yapılmamıştır (Özaydın, 1999: 8-10).

Bütün bunlardan yola çıkarak, geçmişten günümüze, deneylerde kobay olarak kullanılan insanları şu dört grupta ifade edebiliriz:

1- Gönüllü denekler; çoğu zaman deneyi yapan kişinin kendisi, aile üyeleri ve de hasta kişiler.

2- Gönüllü ve bedelli denekler; karın tokluğuna veya çok az bir bedelle deneye katılan gruptur.

3- Gönülsüz denekler; mahkûmlar, köleler, akıl hastaları, askerler, hastalar.

4- Habersiz denekler; kendisine deney yapıldığının farkında olmayan kişiler.

2. Ahlak Kuramları Açısından Kobay İnsan

Bilim yapmanın en önemli ölçütlerinden biri deney ve gözlem yapmaktır. Bu durum tıp bilimi için de geçerlidir. Bir hastalığın muhtemel tedavi yöntemlerinden hangisinin en geçerli tedavi şekli olduğu, önce hayvanlar üzerinde daha sonra ise insanlar üzerinde yapılan deneylerle

belirlenebilmektedir. En geçerli sonucu verecek olan ise tabii ki insanlar üzerinde yapılan deneylerdir. Bu durumda bir ilacın bir hastalık için kullanılıp kullanılmamasının koşulu, o hastalığa yakalanmış kişilerin o ilaç sayesinde sağlık bulup bulmamasıdır. Bu da bir dizi deneme sonucunda belirlenebilecek bir durumdur. Yani ilaç, insanlar üzerinde iyileştirici etki yapıyor mu sorusunun cevabını belirleyecek olan, insanlar üzerinde yapılacak deneylerdir. Bu durumda tabii ki etik ilkeler ortaya konulmaktadır ki herhangi bir istismara yol açılmasın. Dolayısıyla sürecin ahlaki ilkelere bağlı kalınarak yürütülmesi temel haklar bakımından zorunludur.

Tıp mesleğinde hekimin hastayla olan ilişkileri bağlamında, hekimin hastaya karşı görev ve sorumlulukları üzerinde bir tıp etiği alanı oluşmaktadır. Uygulamalı etiğin en önemli alanlarından biri olan tıp etiği, deontolojik bir etik anlayışı ile birtakım ilkelere meydana gelmektedir (Cevizci, 2013: 71). 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar hep teorik bir yapıya ya da karakter sergilemiş olan ve etiğe eklenen yeni etik türüne karşılık gelen uygulamalı etiğin, ayrı bir etik türü veya müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkışına yola açan çok sayıda olgu ve problem vardır. Örneğin savaş, terör, ırkçılık, insan hakları, kürtaj, ötenazi ve klonlama gibi. Bu problemler bu alanın içerisinde genel başlıklarla bir siyaset etiğini, medya etiğini, çevre etiğini veya tıp etiğini meydana getirmiştir (Cevizci, 2013: 17-19). İlkelerin oluşması ve çizdikleri çerçeve neticesinde bugün olaylar üzerinden etiksel bir değerlendirme yapmaya çalışan tıp etiğinde, hekimin hastaya zarar vermeden ya da hastanın iradesine karşı bir davranışa girmeden, onun sağlığını koruması veya yeniden sağlığına kavuşması için gerekli yollara başvurusu düzenlenmeye çalışılmaktadır (Pieper, 2012: 85). İnsan hayatı ve zarara uğramaması üzerine şekillenen ilkeler etrafında bir deneyde kobay olarak kullanılan insanın durumu üzerinden karşımıza çıkacak birkaç soru etrafında bir değerlendirme yaptığımızda etik açıdan şu sorularla karşılaşabiliriz:

1. Uygulanan deneylerde gönüllülük olup olmaması etik açıdan fark eder mi?
2. İnsan sağlığı tehlikeye maruz kalmasa da (ya da sonuç iyi olsa bile), uygulanan işlem ahlaki midir?
3. Tüm insanlığın kurtuluşu için birkaç kişinin feda edilmesi ahlaki midir?

Hiçbir ahlak teorisi, temel hak olan insan yaşamının feda edilmesini onaylamaz. Her yaşam tek ve özeldir. Ahlak teorilerinin çıkmaza girdikleri nokta ise kriz zamanlarıdır. Yani tüm insanlığın yok olma tehlikesi altında olduğu bir durumda, en geçerli yollar tekrar tartışılabilir. Bu çalışmanın amacı ise kriz zamanlarda ortaya çıkan durumlara cevap aramaktan ziyade, normal koşullarda verilen cevapların peşine düşmektir.

Bu kaidelerle düşündüğümüzde en genel çerçevede şu soruyu sorabiliriz:

“Bir bilimsel deneyde, insanlar kobay olarak kullanılabilir mi?”

Bir Örnek;

Genetik faktörlerin mi yoksa çevresel faktörlerin mi insan yaşamında daha belirgin olduğuna dair bir araştırma yapılmaktadır. Bunun için yeni doğmuş tek yumurta ikizi bebekler alınır ve farklı ailelerin yanına verilir. İleriki yaşlara geldiklerinde davranışlarının, genetik faktörlerle mi yoksa çevresel faktörlerle mi şekillendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. İkizlere bu durum deney bittiğinde açıklanır ve gerçek ailelerinin kim olduğu söylenir. İkizler psikolojik bir deney için kobay olarak seçilmiştir ve gönüllülük yoktur ama bilimsel açıdan oldukça doyurucu sonuçlar alınmıştır.²

Bu örnek üzerinden yukarıdaki sorular sorgulanabilir: Uygulanan bu deneyde gönüllü bir katılım söz konusu değildir. İnsan sağlığını fiziksel olarak kötü etkileyebilecek bir durum açığa çıkmamıştır. Fakat ikizlerin deneye konu olduklarını öğrenmelerinden sonra, bu durumun onların hayatlarında bir travmaya neden olması muhtemeldir. Bilimsel açıdan doyurucu bir sonuç alınmıştır fakat ikizlerin hakları bağlamında düşünüldüğünde etik ilkelerle uyuşmadığı söylenebilir.

Peki bu durum farklı ahlak teorileri açısından nasıl tartışılır? Deontologlar, faydacılar ve ahlaki duyu teorisini savunanlar meseleyi nasıl ele alabilir?

Ahlaka deontolojik bakışı temsil eden en önemli düşünür Kant'tır. Kant, ahlak alanında ideal bir dünyayı yaratma niyetindedir. Öyle kurallar belirler ki bu kurallar nasıl davranacağımızın anahtarlarını verir. Bu kurallar evreninin yeri ise akıldır. Akıl, ahlak kurallarını belirleyen bir

² Büşra Nur Aksu, “Kişiliğin Oluşumunda Kalıtım mı Çevre mi Daha Etkili”, erişim tarihi 25.03.2019 <https://www.guncelpsikoloji.net/kisilik-kuramlari/kisiligini-olusumunda-kalitim-mi-cevre-mi-daha-etkili-h3641.html>

yetiye sahiptir. Kant, yarattığı dünyada ahlaki buyruklardan güç alan, her koşulda aynı buyruklara göre davranan bireylerden bahseder. Onun bize anlattığı, bireyin davranışının, tek tek eylemler üzerinde değerlendirilmesi esasına bağlı değildir. Birey öyle davranacaktır ki, bu her yerde ve herkes için doğru davranış olacaktır (Kant, 2013: 43-59).

Kant için niyetler çok önemlidir. Bir davranışın kazandırdığı sonuçlar, ahlakiliği belirleyemez. Ahlakiliği belirleyen şey davranışın arkasında yatan niyettir. Niyet iyi ise, eylem ahlakidir. Sonuçlar kötü olsa bile. Her birey en yüksek iyiyi istemelidir. İyiyi isteme, kendi başına bir değer olarak iyidir ve iyi istencinin anlaşılabilmesi için ödev kavramının ne olduğuna bakmak gerekir. Kant'a göre bir eylem kendi başına iyi olmalıdır. Bir eylemi kendi başına iyi yapan da o eylemin herhangi bir eğiliminden değil, ödevden gelmesidir. Ödev, kendinde iyi istencin bir koşuludur. Bir kişi bir durum karşısında iki tavır takınabilir. Sırf çıkarları için ahlaki olana uyabilir ya da ahlaki olana uymak ödev gereği olduğundan uyabilir. Bu durumda ödevden dolayı bir eylemi gerçekleştirmek ile ödevde uyan davranışı yerine getirmek arasında fark vardır. Ödev dediğimiz ise kaynağını koşulsuz buyruklardan alır. Kategorik İmperatif dediği bu buyruklar, herhangi bir koşula bağlı olmadan, yasa gereği uyulan davranışları kapsar ve nesnedir. Yani hiçbir şart ve koşul durumu oluşmadan birisine yardım ediyorsam, o eylem ahlaki bir eylemdir ve ödevden doğan bir davranışı ifade eder, ahlak yasasına da uyulmuş olur (Akarsu, 1999: 87-107). Kant'a bu durumda şunu sormak gerekebilir: Niyet ettiğimiz bir davranışın yönlendiricisinin güdülerimiz olup olmadığını nasıl ayırt ederiz. Yani bencil bir arzu bir görevin kılığına girebilir mi? "Çocukların sağlığı için onları erkenden yatırırız" cümlesinin asıl anlamı "akşamları kendime vakit ayırmak istiyorum" olabilir mi? Burada Kant'ın yanıtı, yapmaya niyet ettiğimiz şeyi evrenselleştirmemiz gerektiği yolundadır. Bu durumda şu soruyu sormalıyız: "Bu koşullarda herkesin şimdi benim niyet ettiğim gibi davranmasını istiyor muyum? Kant burada, evrensel bir yasa olmasını da isteyebileceğin bir düstura göre davranmak gerektiğini anlatır (Billington, 2011: 161). Çünkü Kant'a göre kişinin kendi mutluluğu eğer davranışın belirleme nedeni yapılırsa burada ahlaklılık ilkesine karşıt davranmış oluruz. Mutluluk bize birtakım maksimler sağlayabilir ama bu davranışı yasa haline getirebilen maksimler olmayacaktır. Kant, insan zihnindeki maksimlerin genel bir yasa olmasını ister ve böylece de

evrensel ahlak yasası ile şekillenen bir dünyayı belirler (Kant, 2013: 64-65).

Kant için insan yaşamı oldukça değerlidir. Doğa yasası gereği insan, hayatta kalmalıdır. İnsanın temel hakları vardır. Bunlar canına kast edilemez, özel mallarına kimse el koyamaz, kandırılmaz gibi... İkizlerin kobay olarak kullanıldığı yukarıdaki örnekte en temel ahlaki ilkeler ikinci plana atılmıştır. Yalan söylemek yani kandırılmak ve ikincisi de aile bütünlüğünün bozulması. Hiçbir durum ve şartta, yalan söyleme ve aile bütünlüğünü bozma, Kant'ın ahlakında meşru görülemez.

Kant, sistemindeki var olan maksimleri işlettiğinde, her maksimin kendinde değeri olduğu görülür. Yani "yalan söylemeyeceksin" maksimine uyacağız, "aile bütünlüğü bozulamaz" maksimine uyacağız ve "bilime hizmet edeceksin" maksimine uyacağız. Bu maksimlerin birbiri yerine öne geçmesi mümkün değildir. Fakat "bilime hizmet ederken yalan söylemeyecek ve aile bütünlüğünü koruyacaksın" şeklinde bir düsturla bu deneyin yapılamayacağı gereği açıklanabilir. Kant, kriz durumlarda da maksimlerin değişmeden işleyeceğini söyleyen bir düşünürdür. Dolayısıyla Kant, böyle bir bilimsel deneyin olumlayıcısı hiçbir zaman olmayacaktır.

Yine bu örnek açısından düşündüğümüzde sonuççu teoriler yani faydacılar ve ahlaki duyu teorisi nasıl bir bakış açısı getirir?

Faydacılık dediğimizde sonuççu bir yaklaşımla pratik yaşamda ahlak ilkelerini oluşturan bir öğretiyi karşılaşıyoruz. Zihnimizde bu kelimenin ilk çağrışımı her ne kadar olumsuz olsa da bu öğretinin temeli, sonucunda alınan haz ve mutlulukla doğrudan ilişkilidir. İnsanın peşinden koşması gereken amaç, acıdan kaçınmak ve en yüksek faydayı gözetmektir. Eylemlerin sonuçlarına göre değerlendirme yapılır (Horner - Westacott, 2011: 161). Dolayısıyla faydayı ya da en yüksek mutluluk ilkesini ahlakın temeli olarak kabul eden bu öğreti, eylemlerimizi mutluluğun gelişimine yol açtığı oranda doğru, mutluluğun tersini ürettiği oranda da yanlış bulur. Mutluluk acının yokluğu ve haz anlamına gelir, mutsuzluk ise hazzın yokluğu ve acıdır (Mill, 2017: 61).

Faydacılara göre Kant'ın dediği gibi niyet, eylemi kurtarmaz. O eylemin sonucu önemlidir. Kahramanlık güdüsüyle yapılan bir yardımın Kant için ahlaki sayılamayacağı açıkken, faydacılar için sonucunda bir kişinin bile fayda sağlaması, ne niyetle yapılmış olursa olsun, ahlakiliği getirir.

Faydacı bakış açısında her olayın ayrı değerlendirilmesi ve her tekil olaydan alınan faydanın hesaplanması esastır. Bugün bir olaya yüklediğimiz olumlu bir değer, başka bir zamanda aynı olay için olumsuz bir değere dönüşebilmektedir. Bu yüzden “şu koşulda şöyle davranmalısın ki en büyük faydayı sağlayabilesin” gibi kesin buyruklar faydacılıkta yoktur. Faydacılara göre hedeflememiz gereken şey olabilecek en büyük mutluluğu kazanmak olmalıdır. Bu sadece biri için değil, herkes için olmalıdır. Herkes kendisi için hesaplar yapar. Sen de kendini düşünürsün. Eğer senin mutluluğun bir eylemi yaptığında +10 değerinde artacaksa, başka bir eylemi yaptığında ise başkasının mutluluğu +100 artacaksa sen ikincisini seçmelisin. Her durumda makul olarak hedeflenen maksimum mutluluk elde edilir. Tabi burada mümkün en iyiyi elde etmeye çalışmak çok zordur. Hangi eylemin beni başarıya götüreceğine her zaman aynı netlikte karar veremem. Bu yüzden muhtemel en iyiyi üreten eylem üzerinde karar vererek yolumuzu bulmaya çalışırız (Hospers, 2017: 312).

Örneğin çiçek aşısının bulunması oldukça önemlidir. Aşının birkaç kişi üzerine denemesi sonucu faydasının ortaya çıkması, insanlık için dönüm noktası olmuştur. Dolayısıyla böylesi bir yarar durumunda birkaç kişi üzerine deney yapılmasında ahlaki olmayan bir taraf yoktur. Nitekim ikizlerin örneği bağlamında ele alırsak, iki kişinin travması ile sonuçlanacak böyle bir deneyin yapılması ahlakilik açısından olumsuz ele alınmayabilir. Yani faydacılar açısından bakıldığında sonuçları itibariyle böyle bir deney insanlık için oldukça fayda getirebilir. Faydacılar için bu birinci yöndür. İkinci bir yön ise; bu bakış açısının tersi, şöyle bir değerlendirmeye sahip olabilir. Kişi en doğal durumuyla önce kendi mutluluğunu düşünecektir. Bu yüzden ikizlerin mutsuzluğu tercih edilemez. Onların mutsuz olması demek kendi çevrelerinin mutsuz olması demektir. Bu da nihayetinde toplumda da mutsuzluğa yol açacaktır. Nitekim Mill bunu, her kişinin mutluluğu o kişi için iyidir ve genel mutluluk bütün insanların toplamı için iyidir diye ifade etmektedir (Billington, 2011: 191). Ayrıca deneklerin mutsuzluğu bilime duyulan güveni azaltacak ve toplum bilimsel olandan uzaklaşmaya başlayacaktır. Bu da istenmeyen bir sonuçtur. Her iki yönden bu olayı düşündüğümüzde yapılacak deneyin yarar ve zararları iyi hesaplanmalı ve insanlar böyle bir kar-zarar hesabından sonra deney için kullanılmalıdır. Örneğin şu anda kanser hastaları için kullanılan kemoterapi ilaçlarının kanser hastaları üzerinde denendiği bilinmektedir.

Bu deneyler sonucu eğer bir ilacın hastalığı yok ettiği tespit edilirse, bu insanlık için büyük bir dönüşüme neden olacaktır. O yüzden Bentham ve Mill böylesi bir fayda durumunda, toplumun genel sağlığını oluşturmaya yönelik deneylere ahlaki bakabilir.

Ahlaki duyu teorisinde ise ahlak kurallarının kaynağı insanın duygularıdır. Ahlak, eylemler ve duygular üzerinde etkilidir. Dolayısıyla ahlak akıldan türetilmez. Ahlak tutkuları uyarır, eylemleri üretir ya da önler. Akıl ise bu noktada bütünüyle acizdir (Hume, 2015: 308). Hume, bu kuramın temsilcilerinden biri olarak aklın tek başına ahlaki kuralları oluşturamayacağını söyler. Kişi doğası gereği belli duygulara sahiptir ve amaçsız, çikarsız eylemde bulunabilir. Bu durumda duygularımız tarafından yönlendirildiğimizi söyleyebiliriz. Örneğin sadece yardım etme güdüsüyle kişinin bir başkasına yardım etmesi gibi. İşte ahlak kuralları da bu gibi duygular neticesinde oluşmaktadır.

Bu kuramı bize anlatan diğer bir isim ise Adam Smith'tir. Smith'e göre ahlaki eylemlerimiz doğamızın birer ürünüdür. Ahlak bir duygu paylaşımıdır. Bizler büyük bir toplum içinde insanlarla beraber yaşıyoruz. Ve bu beraberlikte insan ne kadar bencil olursa olsun diğerlerinin duygularını anlama bilinci yeşerir. Diğer bireylerin sefaletine karşı geliştirdiğimiz bir şefkat veya merhamet hissi ve akabinde gelişen bir duygudaşlık yaşanır. Empatinin yaşanmasıyla beraber empati kuran kişi, diğerlerinin yaşadıkları kederin aynısını hissetmez. Empati kurulan taraf ise duygusunun bir parçasını diğerine aktarmış gibi hislerin üzerindeki yükünü azaltır. Bu duygudaşlık ile yaşlı bir kimseye neden yardım etmemiz gerektiğini anlayabiliriz. Burada ayrıca bir haz da açığa çıkmaktadır (Smith, 2017: 19-29). Smith ayrıca tarafsız gözlemcilerden bahseder. Kişi ait olduğu toplumun bir parçasıdır ve topluluğun getirdiği gelenekler, kurallar bilinçsiz bir şekilde kendisi tarafından da taşınmaktadır. Dolayısıyla iyi ve kötünün anlamı, yaşadığı toplumun öğrettikleriyle bağlantılıdır. O toplum içinde oluşan bir durum tüm tarafsız gözlemcilerle bilinçsiz bir şekilde ya kabul görür ya da reddedilir. Süreç burada önemlidir. Çünkü belli kuralların konulması zaman ister. İyi ve kötüyü anlamamızın yolu ahlaki duyu sayesinde ortaya çıkacaktır. Tüm bu süreçler ahlak kurallarının oluşumunu getirmiştir (Başdemir, 2005: 32-35).

Ahlaki duyucular açısından bu tip bir deneyde değerlendireceğimiz ilk öncülümüz, insanın iyi ve mutlu olması gerektiği üzerinden olmaktadır. Bu deneyde de kişiler hiç de mutlu değildirler.

Deneklerin mutsuzluğunu içsel duygumuzla kavrayabiliriz. Kendimizi o deneklerin yerine koyduğumuzda onların yaşadığı süreçleri yaşamak istemeyiz ve onları anlayabiliriz. Burada bilimsel bir başarı, bazı kişilerin mutsuzluğuna bazı kişilerinse mutluluğuna yol açar. Böylesi bir durumda toplumdaki diğer kişilerin bu konudaki kararları önemlidir. Yani toplumdaki diğer bireyler bu konuyu nasıl aşabilir. Kişinin kendisinin de bir parçası olduğu tarafsız gözlemciler diye ifade edilen topluluk, bazı deneylere izin verirken bazı deneylere de izin vermeyecektir. Nitekim bu tip deneylerin devlet kontrolünde ve kimsenin temel haklarına müdahale edilmeden yapılabilmesini sağlayan da tarafsız gözlemcilerin süreç içerinde aldıkları kararla olmuştur. Bu karar her ne kadar sözel ilişkiler yoluyla ve müdahalesiz alınsa da zamanla hukuk çerçevesinde de sınırlamalara tabi olmuştur. Her toplum, kendi içinde, bu tip deneylere onay verilip verilmeyeceğini tespit etme yetisine sahiptir.

Sonuç

Felsefenin bir alt disiplini olan etik, insan eylemlerinin ahlaki boyutunu tartışarak, eylemin iyi / kötü, doğru / yanlış, benimsenen / reddedilen bir eylem olup olmadığını sorgular. Etiğin evrensel ilkeleri ortaya koymasını onun düşünsel ve teorik yönüne karşılık gelmektedir. Fakat ahlak alanını aynı zamanda pratik bir alandır. İnsanların nasıl davranması gerektiğine dair evrensel ltler bulmanın temel gayesi, insanların üzerinde birleştiği ortak ilkeleri bulmak içindir. Bu yüzden normatif etik, eylemlerin ahlakiliğinin hangi kıstaslara göre belirleneceği üzerine şekillenir. Kimi ahlak teorisyenleri eylemlerin ahlakiliğini sonuca göre değerlendirirken kimi ahlak teorisyenleri ise sonuçlardan farklı ilke ve ltlerle hareket eder. Pratik etik veya uygulamalı etik alanını ise teorik tartışmalardan ziyade pratik hayat içerisinde karşılaşılan problemlerin etik olup olmadığının spesifik düzeyde tartışıldığı alandır. Bu bağlamda günümüz etik değerlendirmelerin uygulamalı sahada daha çok tartışıldığını ve bu yönüyle etiğin pratik boyutunun ne çıktığını görmekteyiz.

Felsefe tarihi boyunca filozoflar farklı ltleri benimseyerek etik değerlendirmeler yapmış ve davranışın niteliğini, değerini anlamaya çalışmışlardır. Kimi filozofların davranışın değerini, sonuçla ve sonuçtan alınan mutluluk, haz, fayda gibi ltlerle belirlediğini, kimi filozofların ise (Deontologlar) sonuçtan yola çıkararak değil, temel ilke ve kurallarla ahlakı temellendirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda ahlak

kuramlarının eylemin değerine dair yaptığı çözümleme kendi ilkeleriyle sınırlı kalabilmektedir.

Bu sınırlılık ve sonuca odaklı veya önceden belirlenen yasa ve kurallarla bir problemi değerlendirmek, problemin çözümünde bizi çıkmaza sokabilmektedir. Çünkü her bir olay kendi içerisinde özerk bir süreci yaşamaktadır. Sonuççu ahlak teorilerine bakıldığında, bir insanın deneyde kobay olarak kullanılması olayının değerini, sonucundaki haz, mutluluk veya fayda belirleyecektir. Kant'ın evrensel ahlak kuramına göre ise, iyi istenç ve ahlak yasasına uygun olup olmadığının belirlenmesi, eylemin değerini ortaya koyacaktır. Ahlaka kuramsal bakış, değişen dünya problemlerinin çeşitliliğine baktığımızda problemleri çözmekte yetersiz kalabilmektedir. Tek bir sonuçla eylemin değerini ölçmek veya tek bir ilkeyle eylemi değerlendirmek, pratik hayat içerisinde çözüm üretememektedir.

Uygulamalı etiğin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkması ile başlayan süreçte ise, spesifik bir olay ekseninde etik tartışmaların yapıldığı, eylemlerin kendisinin ahlakiliğinin konuşulduğu görülür. 20.yy'da artık değişen sorunlarla ve teknolojinin yaygınlaşması nedeniyle etik tartışmaları da pratikte sorun çözücü bir konuma gelmiştir. Her bir olay kendi içerisinde bir sürü değer barındırabilir. Tek bir ilkenin veya yasanın buna cevap verebilmesi zordur. Bu durumda olayların kendi şartlarında ve özel durumları içerisinde etik bir değerlendirmeye tabi olması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Ahlak kuramlarının "savaş kötüdür" veya "bir insanın yaşam hakkını elinden almamalısn" şeklinde çerçevelendiği veya yasalaştırdığı bir kurallar alanından, "ötenazi"nin veya "savaş suçları"nın konuşulduğu etik tartışmaları modern dünyada deneyimlemekteyiz. Bunun en önemli nedeni mutlak "iyi" ve "kötü" kavramlarının her bir olay için üst bir belirleme olma durumunun gerçekliği yansıtmaması nedeniyledir. İyi ve kötü tek değildir. Bazen bir durum için iyi sayılabilecek bir eylem başka bir durum için kötü olarak nitelenebilir. Bu durumda iyi ve kötünün veya ahlaki değer alanının her bir hadise için yeni baştan değerlendirilmesi esası günümüz problemlerini çözüme kavuşturmada daha gerçekçi olabilmektedir.

Bu çalışmada, uygulamalı etiğin alt alanı olan meslek etiklerinden tıp etiğinin bir problemi, bir örnek olay üzerinden, ahlaki kuramların vereceği muhtemel cevaplar üzerinden tartışılmıştır. Etik ilkelerin belirlenmesinde ilk koşul, öncelikli olarak birey ve bireyin en temel hakkı olan yaşama hakkı, tüm kuramlar için en belirleyici ilkedir. İnsan kobaylı

deneylere yüklenen anlamda da, hiçbir ahlak kuramının en temel hak olan birey yaşamını ikinci plana atmadığı görülmektedir. Kant'ın ilkelerle belirlediği ödev ahlakında da, sonuçcu ahlak teorilerinde de Ahlaki Duyu Teorisinde de en temel görev bireyin veya bireylerin iyi'yi yakalaması üzerine kurgulanmıştır. Temel farklılık tek bir bireyin mi yoksa bireylerin mi mutluluğu, hazzı, faydası noktasında ortaya çıkmaktadır. Eylemin değerini belirleyen şey, eğer bireyin iyi'liğini yakalamaksa veya ne kadar çok insanın mutluluğu o kadar iyiliği getirir düşüncesi ise burada yapılan deneylerde neyin önceleneceği konusu değişebilmektedir. Yine eğer empati duygusu ile eylemin değerine yaklaşılabilecekse, bu durumda da, deney konusu olan biri ile empatide tam bir duygudaşlığın ne oranda yaşanacağı hususu gündeme gelecektir. Bu kuramların belirlediği genel ilkeler veya sonuçta alınan maximum fayda ile hareket edildiğinde, problemlerimin çözümünün zorlaştığı da görülmektedir.

İnsan kobaylı deneylerde ortaya çıkan/çıkabilecek problemlerin en az düzeyde yaşanması için, Uygulamalı Etiğin bir alt alanı olan Tıp Etiğiyle birlikte genel etik ilkeler belirlenmiş ve yasal yollarla da çerçevesi çizilmiştir. Bu ilkelere uyulması halinde deneylerin yapılmasında bir sakınca görülmemiştir. Amaç elbette ki birey yaşamını en kaliteli hale getirmektir. Bunun için yine birey sağlığı ve yaşamı feda edilmeden, her bir deneyin getireceği fayda ve zararlar hesaplanarak ve aydınlatılmış onam ile haberli ve gönüllü deneyler yapılmasının Tıp bilimi açısından zorunlu olduğu bilgisiyle, etik açıdan ise bir probleme yol açmayacak şekilde düzenlenmesi gerekliliği karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia. *I. Kant'ın Ahlak Felsefesi*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 1999.
- Aksu, Büşra Nur. "Kişiliğin Oluşumunda Kalıtım mı Çevre mi Daha Etkili". Erişim tarihi: 25.03.2019
<https://www.guncelpsikoloji.net/kisilik-kuramlari/kisiligin-olusumunda-kalitim-mi-cevre-mi-daha-etkili-h3641.html>.
- Aydın, Erdem. "Tıp Etiğinde Temel İlkeler". *I. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Kitabı*. 133-137. Erişim tarihi: 25.03.2019,
<http://www.phil.metu.edu.tr/etik-1kongre-kitap.pdf>. Ankara, 2003.
- Başdemir, H. Yücel. "İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith". *Liberal Düşünce* 10/37 (2005): 27-44.
- Billington, Ray. *Felsefeyi Yaşamak - Ahlak Düşüncesine Giriş*. Trc. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.

- Cevizci, Ahmet. *Uygulamalı Etik*. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Demirhan Erdemir, Ayşegül. *Tıpta Etik ve Deontoloji- Yirmibirinci Yüzyılda*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2011.
- Ertin, Hakan - Temel, M. Kemal. "İnsan Üzerindeki Deneyler ve İlgili Etik-Yasal Metinler". *Anadolu Kliniği* 21/3 (2016): 223-234.
- Horner, Chris - Westacott, Emrys. *Felsefe Aracılığıyla Düşünme*. Trc. Ahmet Arslan. Ankara: Phoenix Yayınları, 2011.
- Hospers, John. *Analitik Felsefeye Giriş*. Trc. Şahin Filiz. Ankara: Adres Yayınları, 2017.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Trc. Ergün Baylan. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.
- Kant, Immanuel. *Pratik Usun Eleştirisi*. Trc. İsmet Zeki Eyuboğlu. İstanbul: Say Yayınları, 2013.
- Mill, John Stuart. *Faydacılık*. Trc. Selin Aktuyun. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.
- Örnek Büken, Nüket - Büken, Erhan. "Nedir Şu "Tıp Etiği" Dedikleri?". *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* 11/1 (2002): 17-20.
- Örnek Büken, Nüket. *İnsanlar Üzerinde Yapılan Araştırmaların Tarihçesi*. Erişim tarihi 25.03.2019. www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/programlar/SBE601_2017/Insanlar%20Uzerinde%20Yapilan%20Arastirmaların%20Tarihçesi.pdf.
- Özaydın, Zuhâl. "İnsan Üzerinde Etiğe Aykırı Deneyler ve Etik Kodlar". *Medikal Etik: Kuram ve Uygulama Sorunları*. Ed. Hüsrev Hatemi. 4-12. İstanbul: Yüce Yayıncılık, 1999.
- Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*. Trc. Veysel Atayman - Gönül Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Resmî Gazete*. Sayı: 25611. "Türk Ceza Kanunu". Kanun Numarası 5237. 12.10.2004.
- Smith, Adam. *Ahlaki Duygular Kuramı*. Trc. Berkay Tartıcı. İstanbul: Liber Plus Yayınları, 2017.
- Tepe, Harun. *Pratik Etik*. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2016.